

עיקר האדם הוא המחשבה, ובמקום מחשבתו שם הוא כולו

עיון בסוגיית מיגו דחשיד אממונא חשיד
אשבועתא

גבריאל אילוז

הקדמת הגמרא

מסכת בבא מציעא פותחת במשנה העוסקת בשניים האוחזין בטלית ומביאה את הפתרון של שבועה וחציית הטלית לשני חלקים. הגמרא¹ שואלת למה בעצם צריך את השבועה במשנה ולא מחלקים את הטלית ללא שבועה.² היא עונה על שאלה זו בהבאת דבריו של ר' יוחנן ששבועה זו היא תקנת חכמים שנועדה למנוע מצב בו "כל אחד ואחד הולך ותוקף את טליתו של חברו ואומר שלי הוא."³ כלומר, ישנו חשש של סכנה חברתית בה אנשים יטענו שחפצים מסוימים שייכים להם למרות שהם שייכים לאחרים וכך הם יקבלו חצי מהחפץ מכיוון שהחזיקו את החפץ יחדיו.⁴ בגלל חשש זה ר' יוחנן מצריך שבועה שמטרתה היא להפחיד את 'התוקף' וכך תמנע ממנו לתקוף את טליתו של חברו.

לאחר מכן הגמרא שואלת שאלה על קביעתו של ר' יוחנן: "ונימא מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא"⁵ – כלומר, אולי אפשר לומר שמתוך שאדם חשוד על הממון, קרי – חשוד על כך שיכול לתקוף את טליתו של חברו, אז הוא גם חשוד על השבועה ואינו יכול להישבע מפני שהוא אינו נאמן.

¹ תלמוד בבלי בבא מציעא, דף ה ע"ב.

² על פי הצעתו של הרב נעם סמט, שאלה זו נדרשת במיוחד לאור תחילת הסוגיה (שלא הבאתיה במאמר זה) אשר לכאורה מייתרת את השבועה מפני שלא ניתן להישבע על מה שלא מקבלים.

³ תלמוד בבלי בבא מציעא, דף ה ע"ב.

⁴ כפי שהגמרא הסיקה בדף ב ע"ב שמדובר ב"תרוייהו אגבהוה".

⁵ תלמוד בבלי בבא מציעא, דף ה ע"ב.

המושג 'חשוד על השבועה' נמצא במשנה במסכת שבועות (ז, ד) והוא מתאר מצב בו אדם לא יכול להישבע מפני שבית הדין לא מאמין לו עקב היותו "משחק בקוביא, מלוה ברבית, מפריח יונים וסוחר שביעית"⁶ – דוגמאות לעוברי עבירה של גזל ושל סחר בפירות שביעית. במקרה שאדם חשוד על השבועה, האדם 'שכנגדו' – בעל הדין השני – צריך להישבע וליטול.

בהמשך הגמרא מקשה על מושג זה שבע קושיות שונות. לאחר שהיא תירצה ארבע מהן, היא נשארת בשתיקה על שלושת הקושיות הנותרות וכך בעצם היא פורכת מושג זה – 'מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא' – ומביאה חלופה אחרת לר' יוחנן בדבריו של אביי.

שאלתי ובקשתי

השאלה שלי מתמקדת בעיקר בשלב הראשוני של ההווה אמינא: 'מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא', למה בכלל שנלמד מזה על זה? למה אם מישהו שוקל לתקוף את טליתו של חברו (ואנו לא באמת יודעים האם הוא גולן, אלא רק שהוא הרים טלית עם עוד מישהו ברחוב, שגם הוא חשוד באותו הדבר בדיוק⁷) אז זה אומר שהוא גם חשוד על השבועה? מה הקשר בין החשד בגזילה לבין החשד בשבועת שקר? הרי בעוד הראשונה עוסקת בתיקון החברה, האחרונה עוסקת בנאמנות של האדם לאלוקיו. הדין שהגמרא הציעה נראה לי לא אחרת ממופרך לחלוטין.

⁶ משנה שבועות ז, א.

⁷ חברי אלי הי"ו אמר לי שניתן גם לראות את הסיפור במשנה בדרך אחרת: אדם תוקף את טליתו של חברו באמצע הרחוב ומחזיק בטלית וטוען שהיא שלו.

עיקר האדם הוא המחשבה, ובמקום מחשבתו שם הוא כולו | 201

תוספות, רשב"א וחברים מתרצים

בעודי מסתובב טרוד בבית המדרש כמה חברים נחלצו לעזרתי וניסו להציע לי כל מיני רעיונות שלא התיישבו על ליבי:

ה'ערס' השכונתי – מדובר באדם פושע וגזלן שלא ניתן להאמין לו בכלל ולכן אין אנו מאמינים לשבועתו וכל מה שיעשה ויגיד בנוגע לטלית זו הוא בבחינת שקר גמור.

הכסף המסנוור – מדובר באדם שהכסף מפתה אותו עד כדי כך שהוא מוכן לגזול ולתקוף את חברו ולכן ברור שהוא גם מוכן להישבע לשקר כל עוד מדובר בעניין כספי, מפני שהוא רודף בצע.

אני חושב ששתי הטענות הללו אינן נכונות. הטענה הראשונה לא מתאימה למקרה הפשוט של המשנה, המדברת לכאורה על שני אנשים האוחזים בטלית שהם מצאו ברחוב והגביהו אותה ביחד, כפי שהגמרא מציעה מספר פעמים בדפים ב-ג ע"א, הטענה השנייה גם היא לא בהכרח נכונה, כי מנין באה ההגדרה המחודשת הזו שאדם חשוד רק על ענייני כסף? לכאורה אדם הנאמן בנושא אחד, הוא נאמן גם על משנהו.

כעת אני רוצה להביא את תירוצם של בעלי התוספות⁸ על שאלה טיפה שונה אך בעלת דמיון למקרה שלנו והיא: למה גזלן אינו יכול להישבע? הרי מהתורה יש ציווי של 'לא תשא' האוסר על שבועת שקר!

דחשיד אממונא לא חשיד אשבועתא – נראה דהיינו טעמא משום דשבועה חמורה כדאיתא ביומא (דף פו.) ובשבועות (דף לט.) שהעולם נודעזע על לא תשא וא"כ אמאי גזלן פסול לשבועה דאמר שכנגדו נשבע ונוטל וי"ל דגזלן לא פסול לשבועה אלא מדרבנן ולעדות הוא דפסול מדאורייתא משום אל תשת רשע עד וי"מ בשם ה"ר יהודה חסיד הא דחשיד אממונא כשר לשבועה משום דשמא ע"י שבועה יפרוש מגזל אבל גזלן ודאי כמו שמממון אינו פורש ה"ה משבועה ולא קשה מההוא רעיא דאסהידו ביה דאכל מינייהו

⁸ תוספות ד"ה 'דחשיד' בבא מציעא דף ה ע"ב.

אמאי פסול דבהנך תרי דאכל צריך לשלם ומהשאר יפרוש על ידי שבועה דמה שהוא משלם על ידי עדים אין זה השבה מעליא דעל כרחו משלם והיינו טעמא דכופר בפקדון פסול לעדות.

התוספות עונה על שאלתו בשני תירוצים:

א. גזלן פסול לשבועה רק מדרבנן. לעדות הוא פסול מן התורה, ולכן ההשלכה מגזילה לשבועה מתרחשת רק בדרבנן. תירוץ זה מסביר מדוע למרות שהתורה מאמינה לשבועת הגזלן, חכמים גזרו שלא מאמינים לשבועתו.

ב. בשם ר' יהודה החסיד – השבועה נועדה בשביל שהפושע יפרוש מהחטא, ולכן אדם רגיל שרוצה לגזול לא חשוד על השבועה. אבל אם הוא גזלן עם 'תעודות' בפשיעה זו, הוא לא יכול להישבע מכיוון שהוא לא מפסיק לגזול ושבועה זו לא תגרום לו לכלום.

הרשב"א⁹ מסביר את תשובתם השנייה של בעלי התוספות בצורה שונה, וכותב שישנה חזקה על אדם כשר שאולי הוא יעבור על איסור כלשהו, ולא על שני איסורים. בהתאם לחזקה זו, אם הוא עבר פעם אחת על איסור, הוא צריך להביא ראיה שהוא חזר על כך בתשובה. אבל, אם הוא עבר על שני איסורים, זה כנראה אומר שהעבירה נעשתה לו כהיתר ולכן חושדים בו גם על השבועה.

בהסבר השני של בעלי התוספות, בין ע"פ פירושו של ר' יהודה החסיד ובין ע"פ פירושו של הרשב"א, קיימת תפיסה חיובית ואופטימית על האדם. ההנחה שעומדת בבסיס טענה זו היא שהאדם לא עובר עבירות סתם כך, ואם הוא במקרה חוטא הוא מיד יחזור בתשובה ולא יחטא בעוד עבירה.

נראה שבתוספות זה השאלה יותר חזקה מהתשובה. תשובתו הראשונה של התוספות נעזרת בכלי של 'דרבנן', שזהו כלי שאני לא יכול לעשות

⁹ רשב"א בבא מציעא דף ה ע"ב, ד"ה 'מיגו דחשוד'.

עיקר האדם הוא המחשבה, ובמקום מחשבתו שם הוא כולו | 203

איתו דבר.¹⁰ תשובתו השנייה של ר' יהודה החסיד בעצם מבטלת את המחשבה שמי שחשוד על הממון חשוד על השבועה, ומטילה אותו רק על אדם הנחשב לגזולן. אני חושב שהגמרא לא התכוונה בדבריה לדבריהם של התוספות.

לעת הזאת הגעת למלכות

אנסה להביא פתרון לשאלה זו ממהלך הגמרא עצמה בדפים ה ע"ב-ו ע"א. לשם כך אציג את קושיות הגמרא ותירוצן בטבלה מסודרת:

תירוצים	קושיות	
אשתמוטי קא משתמיט ליה כדרבה	מודה במקצת הטענה ישבע - נימא מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא	1.
דהתם נמי אשתמוטי קא משתמיט סבר משכחנא לגנב ותפיסנא ליה א"נ משכחנא ליה באגם ומייתנא ליה	דתני רמי בר חמא ארבעה שומרין צריכין כפירה במקצת והודאה במקצת שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר - נימא מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא	2.
התם נמי מורה ואמר דמי קא יהבנא ליה	אלא הא דאמר רב הונא משביעין אותו שבועה שאינה ברשותו נימא מיגו דחשיד	3.

¹⁰ כלומר, אני לא יכול לחלוק או להסכים עם תירוץ זה כי זה נראה חידוש יצירתי של בעלי התוספות.

	אממוןא אשבועתא	חשיד
.4	והא קא עבר על לאו (שמות כ, יג) דלא תחמוד	לא תחמוד לאינשי בלא דמי משמע להו
.5	ואלא הא דאמר רב נחמן משביעין אותו שבועת היסת נימא מיגו דחשיד אממוןא חשיד אשבועתא	
.6	הא דתני רבי חייא שניהם נשבעין ונוטלין מבעה"ב נימא מיגו דחשיד אממוןא חשיד אשבועתא	
.7	ותו הא דאמר רב ששת שלש שבועות משביעין אותו שבועה שלא פשעתי בה שבועה שלא שלחתי בה יד שבועה שאינה ברשותי נימא מיגו דחשיד אממוןא חשיד אשבועתא	

בטבלה זו ניתן לראות כי ארבעת הקושיות הראשונות מתורצות ע"י תירוצים שונים, ולאחר מכן יש 3 קושיות שעליהן הגמרא בוחרת לא

עיקר האדם הוא המחשבה, ובמקום מחשבתו שם הוא כולו | 205

להשיב וכך בעצם הגמרא מכריעה כי 'לא אמריןן מיגו דחשיד אממונא חשיד אשבועתא'.

בלומדי את הסוגיה שמתה לב לחוט השוור את כל התירוצים השונים של הגמרא – כל התירוצים בעצם מסבירים שאין פה באמת גזילה בגלל שהאדם הגוזל לא חושב שהוא גוזל, אם זה בגלל שהלווה או השומר משתמטים מהכסף עקב כל מיני סיבות, ואם זה מפני שהוא נותן את עינו בחפץ ורוצה לקנות אותו. אפילו על איסור לא תחמוד הוא לא עובר בגלל שחושב שאם משלמים לו, אז לא עוברים על איסור לא תחמוד.

מה טיב כל התירוצים הללו? למה אם אדם מספר לעצמו סיפור שונה ממה שקורה במציאות זה משנה? הרי במציאות כל המקרים מראים כי האדם לא משלם את הכסף. האדם במציאות גוזל את הכסף ומשאיר אותו אצלו ואף משקר למלווה או למפקיד, אבל בגלל שהוא חושב שזה בסדר אז זה באמת בסדר. כיצד זה ייתכן?

אני רוצה לטעון שתירוצים אלו רוצים לענות על השאלה הבסיסית של הסוגיה: מהי הסיבה שמישהו שחשוד על הממון יהיה חשוד על השבועה? בגלל שהוא בעצמו מאמין לכך שהוא גוזל ולכן הוא גם מאמין שהוא נשבע לשקר, אבל אם הוא יספר לעצמו סיפור אחר – שזה רק אירוע חד פעמי וחריג, אז הוא יהיה נאמן על שבועתו בגלל שהוא מאמין לעצמו. ברגע שהאדם מאמין לסיפור של עצמו אז גם בית הדין מאמין לסיפור שלו. מכל זאת נראה שהיחיד שיכול לשפוט את הסיפור הוא האדם עצמו ורק לאחר מכן בית הדין.

דוגמאות לביסוס הטענה

בחלק זה אביא שלוש דוגמאות המראות כי התודעה של האדם יכולה לשנות את המציאות ולהשפיע עליה.

הדוגמה הראשונה היא בנוגע למחלוקתם של רבי יהודה ורבי שמעון בהלכות שבת ויו"ט לגבי 'אינו מתכוון'.¹¹ רבי שמעון אומר ש"גורר אדם מיטה כסא וספסל וקתדרה..." ו"ובלבד שלא יתכוון לעשות חריץ".¹² רבי יהודה לעומת זאת טוען שדבר זה אסור בגלל שהוא עושה בגרירתו חריץ באדמה ועובר על איסור מלאכת 'חורש'. מקובל להסביר את מחלוקתם בשאלה המהותית מהו העיקר בעולמו של האדם, הכוונה או המעשה. בעוד שרבי שמעון מבכר את הכוונה ואת עולמו הפנימי של העושה, רבי יהודה מדגיש את חשיבותו של המעשה. אפיונו של רבי שמעון כמעדיף את הכוונה תואם את ייחוסו לחיבור ספר הזוהר, העוסק רבות בעולם הפנימי של האדם ושל הכוונה.¹³ דוגמה זו יכולה להראות באופן מובהק כי ע"פ רבי שמעון תודעתו של האדם על מעשיו משפיעה בצורה משמעותית על המציאות – האם הוא עובר על מלאכה בשבת או לא.

דוגמה נוספת היא מעולם ה'איסור והיתר'. בסימן ק"א ביורה דעה, השולחן ערוך פוסק שחתיכה הראויה להתכבד, כלומר, מנה הראויה להיאכל ע"י אורח, לא בטלה בשישים כמו שאר החתיכות, אלא מפאת חשיבותה היא אינה מתבטלת. בשאלה מהי ההגדרה של חתיכה הראויה להתכבד נחלקו הפוסקים, אך השולחן ערוך מכריע כי:

כל דבר שהוא חשוב אצל בני מקום מהמקומות, כגון אגוזי פרך ורמוני בדן בארץ ישראל באותם הזמנים, הוא אסור בכל שהוא, לפי חשיבותו באותו מקום ובאותו זמן.¹⁴

השו"ע פוסק ע"פ הרמב"ם כי הגדרת 'חתיכה הראויה להתכבד' משתנה עם הזמן והמקום. אני חושב כי הלכה זו יכולה לשמש כדוגמה טובה לחידוש שלנו בסוגיה, שהתודעה יכולה לשנות את המציאות, בכך שאם חברה מסוימת בזמן מסוים תחליט שמנה מסוימת כבר לא ראויה להיאכל

¹¹ תוספתא מסכת ביצה (יום טוב) (ליברמן) פרק ב, תלמוד בבלי שבת כא ע"א, כט ע"ב, מו ע"א, פסחים קא ע"א ועוד.

¹² תלמוד בבלי מסכת שבת כב ע"א.

¹³ הרב נעם סמט חולק על הסבר זה וטוען כי הוא פשטני מדי.

¹⁴ שולחן ערוך, יורה דעה, סימן ק"א.

עיקר האדם הוא המחשבה, ובמקום מחשבתו שם הוא כולו | 207

ע"י אורחים, חתיכה זו תיהפך בן רגע לדבר הבטל בשישים. המציאות משתנה בעקבות החלטת ותודעת האדם.

את הדוגמה האחרונה אני רוצה להביא מהלכות נידה. בעיקרון, עד אחד נאמן באיסורין,¹⁵ אך נאמנות אישה היא רק לגבי דברים שהם בתוקף דרבנן.¹⁶ בנאמנות אשה לגבי דמה, היא נאמנת אע"פ שזה איסור דאורייתא.¹⁷ רבו הדעות בראשונים ובאחרונים לסיבת הדבר, אך בכל מקרה נפסק כך:

האשה שהיא בחזקת טמאה, אסור לו לבא עליה עד שתאמר לו טבלתי.¹⁸

פסיקה זו יכולה לחזק את ההצעה שתודעת האדם קובעת את המציאות ויכולה אף לשנות אותה. אם האישה אומרת שהיא מותרת – היא מותרת.

שלוש הדוגמאות הללו יכולות לבסס את הטענה כי תודעת האדם יכולה לעתים ליצור מציאות. ולכן אף בסוגייתנו, האדם אשר מאמין לעצמו ולא חושב שהוא משקר נאמן, אך כאשר האדם יודע שהוא משקר גם בית הדין אינו מאמין לשבועתו. כלומר, אם לבית הדין יש אפשרות לומר שאחד מהצדדים אינו משקר שקר מוחלט אלא הוא מאמין לעצמו, כך בית הדין פוסק.

נקודה טובה ואיננו

ניתן לראות הדהוד לרעיון זה שהאדם מוגדר ע"פ מחשבתו ואמונתו, בדברי ר' נחמן בתורה רפ"ב בליקוטי מוהר"ן:

¹⁵ תלמוד בבלי גיטין ג ע"א וחולין י ע"ב.

¹⁶ תלמוד בבלי פסחים ד ע"א.

¹⁷ תלמוד בבלי כתובות עב ע"ב.

¹⁸ שולחן ערוך יורה דעה סימן קפה, א. גם הרא"ש בכתובות (פרק ז סימן ט) כתב: "אפילו מצא בגדיה מלוכלכים בדם נאמנת לומר בשוק של טבחים עברתי או בדם צפור נתעסקתי."

דע כי צריך לדון את כל אדם לכף זכות, ואפילו מי שהוא רשע גמור, צריך לחפש ולמצוא בו איזה מעט טוב, שבאותו המעט אינו רשע, ועל ידי זה שמוצא בו מעט טוב, ודן אותו לכף זכות, עי"ז מעלה אותו באמת לכף זכות [...] וכן צריך האדם למצוא גם בעצמו [...] עי"ז הוא יוצא באמת מכף חובה לכף זכות ויוכל לשוב בתשובה, בבחינות יעוד מעט ואין רשע והתבוננת על מקומו ואיננו כנ"ל.

ר' נחמן אומר שצריך למצוא נקודות טובות אצל אנשים אחרים ובאדם עצמו, וע"י לימוד הזכות המציאות משתנה והאדם נהיה טוב יותר. הוא עובר מכף החובה לכף הזכות.

לסיום המאמר, אברך את כולנו שננסה בעזרת המחשבה והתודעה ליצור מציאות טובה ומתוקנת יותר ממה שהיא עכשיו.